

DIKTEN SOM VITTNE

I *Ringa hem*, har poeten Ida Börjel sammanställt ryska soldaters avlyssnade telefonsamtal från fronten i Ukraina till dokumentärdikt. Den redaktionella varsamhet som visats materialet, gör samlingen till ett ovärderligt tidsdokument, menar Maja Thrane.

[Lyssna på recensionen? Klicka på pilen!]

På en målning av den engelske konstnären Paul Nash från 2018 tecknar sig ett säreget landskap. En skog, eller snarare resterna av den, reser sig ur den uppfläkta jorden i form av nakna, sönderbrända stammar mot en fond av blodröda berg. En blek sol lyser, men i färd med att gå ner, som för sista gången. Vad är det vi ser? Tavlans datum ger en antydning om var vi befinner oss, och dess titel, "We are making a new world" säger oss att bildmotivet inte anspelar på en katastrof med naturliga orsaker, ett "villkorat tomrum", som Ida Börjel skriver i den apokalyptiska diktsamlingen *Ma* från 2014:

**det villkorade
tomrummet, spärrat
i tiden, vriden i
människomåttet jordens
ensamhet, tomhet, jordens
övergivna ensamma vanvett**

tiden, människoeran antropocen

Samlingen har hämtat sitt namn från det japanska tecknet för tomhet, men också, minne och mor, och i likhet med Nashs bild kan den läsas som en ansats att benämna det onämnbare, allt det omänskliga i oss som vi ryggar för – och som kanske just därför får fortgå. Dikten som Motord, kallar Paul Celan det, med förmåga att för ett unikt kort ögonblick skilja mellan ”främmande och främmande”, så att, skriver han, även något annat i och med det befriade, främmandegjorda jaget kan bli fritt (ur ”Meridianen” 1960).

Och visst finns det något där i Nashs apokalyps, en harmoni i färgskalan under hans hand, en – kunde man kalla det omsorg? – som inbjuder en till att vila i bilden, låta den sjunka in. Exakt vad som händer är svårt att beskriva. Lättare då att säga vad som inte händer på nästa bild jag betraktar, ett svartvitt fotografi denna gång av samma ödelandskap (och kanske förlaga till Nashs målning). Det rör sig om en arkivbild från franska Somme, platsen för ett av första världskrigets blodigast slag, med nära en miljon döda. Här skymtar även några människor som rör sig mot betraktaren, men deras närvaro bara förstärker ödsligheten, obsoleta i all livlöshet, som ditplacerade av misstag. Man blickar in i bilden, men blicken vet inte vart den ska ta vägen i denna chockerande omedelbarhet, eller vad göra med det den ser. Någonting sluts, befrielsen uteblir. Två bilder, samma motiv, men som sedda från olika platser i medvetandet.

Det talas om dokumentärfotografi, men mindre om dokumentärmåleri. Men Nash ägnade sig åt just det, i egenskap av *Official War Artist* för den brittiska armén under första världskriget (hans berättelse står att läsa i Peter Englunds *Brev från nollpunkten* från 1996). Det var i denna egenskap han bevittnade sina kamrater gå under, prisgivna åt sina befälhavares katastrofala inkompetens och cynism.

Då som nu. De soldater som Putin skickar in i Ukraina är lika fullmatade med propaganda och flaggviftande, lika oförberedda, fångade i ett hierarkiskt

system som inte tillåter några invändningar och som, tycks det, slår ut allt sunt förnuft.

Nashs målningar ställdes ut 1918, sedan de blivit godkända av censuren. Och omsider, via publicerade brevväxlingar, minnesskildringar och bilddokument, kom den officiella pompan att hamna i ett annat ljus. Idag rämnar bilden i realtid: sedan den ryska invasionen av Ukraina den 24 februari har mängder av samtal från den ryska frontlinjen avlyssnats av ukrainsk underrättelsetjänst, och offentliggjorts bland annat tack vare Dmitri Masinskis översättningar på hemsidan www.wartranslated.com. Det är dessa texter som ligger till grund för Ida Börjels dokumentärdikt *Ringa hem* som nu utkommit på Ariel förlag, knappt nio månader efter invasionen. Urvalet består här av samtal till familjen – mamma, pappa, babysjka och ”henne” – kanske, tänker jag mig, för att det är där soldaterna är som uppriktigast. Vilka de är vet vi inte, men desto tydligare vad de säger:

**Det är inget krig   det är en special-
operation**

**Säkert   Inget krig   allt blir ju
sönderbombat   allt är i spillror
barn blir dödade   vuxna blir dödade
Det är inget krig   vad är det då då**

Jo men   en specialoperation

Vi dödar civila, säger en annan – nej då rättar honom mamma, inte civila och barn utan satans fascister. Hur lugn jag är, säger ännu en, ”som en galning en seriemördare lugn som Tjikatilo”.

Andra ringer hem i panik, de visste inte ens att de skulle till ett krig och nu undrar de vilken lem de ska avlägsna för att skickas hem igen från vad en soldat kallar Skärselden (Skärvadå, undrar mamma), eller ens hur: att skjuta sig i foten, som ett truppbefäl gör, fungerar inte längre (då får man numera endast en symbolisk ersättning). Så nu krävs andra taktiker, att kasta sig ner

för en trappa, sträcka ut händerna ur skyttegravan under en artillerield, vad som helst – *rien ne va plus*.

Åter en annan tycks finna sig riktigt väl tillrätta i slakten. För sin mamma beskriver han sitt eget bidrag till krigsförbrytelseerna: ”kan du föreställa dig hur många slag / hur mycket som måste till för att / ha ihjäl någon med en vanlig gummibatong” och han fortsätter:

**Jag fattar att jag håller på att tappa
det helt här för mig är det helt normalt
att säga sådana saker**

**Jag säger till dig mamma jag
dödar folk här**

**Är du säker på att det är människor
du dödar och vad skulle hända om
en av er Gud förbjude**

**Jag känner inte ens någon ånger längre
när jag kom upp i fler än tjugo
så lugnade jag ner mig**

De är inte människor

**Jag var ju en snäll kille förut det är det
du måste jag vill berätta allt för dig
jag vill att du ska se allt allt som har
förändrats inuti mig**

**Okej min älskade unge hej med dig
så länge**

okej hej

”Jag känner ingen ånger längre” – ”Okej min älskade unge”. Man bävar. Vi kunde inte vara längre från den officiella, överslätande militärretoriken som sätter en heder i att aldrig kalla spaden för en spade. Svetlana Aleksijevitj skriver om det i *Kriget har inget kvinnligt ansikte* som utkom första gången

1985. Hon berättar hur hon växte upp i Vitryssland på 1950-talet med krigets ständiga närvaro: antingen via berättelserna om de släktingar som dött vid fronten, eller via leken (man lekte "tyskar" och "ryssar"), eller via litteraturen i hennes skolbibliotek som till hälften bestod av heroiska krigsskildringar. Det var inte förrän hon började intervjua de kvinnor som medverkade i kriget som hon upptäckte ett annat språk. Ett krig beskrivet med det egna känsloregistret, utan hjältar och osannolika bedrifter, "bara vanliga människor, upptagna av en omänsklig verksamhet."

Kanske, tänker jag, kunde "kvinnligt" i Aleksejevitjs titel ersättas med "mänskligt"? För vad är det egentligen i det där samtalet vi läser ovan mellan mor och son som är så djupt skakande, och som vi till varje pris önskade att vi kunde hålla ifrån oss, om inte insikten om att detta *också* är en människa?

Receptet på en krigsförbrytare är enkelt: en skopa vi och dom, lite makt, ett rågat löfte om straffrihet, kryddat med försäkran om det rättmätiga i ens agerande, mandatet från högre ort. Men vad är det för diaboliska omständigheter som skapar dessa mödrar, fäder och makar som hejar på sina söner i slakten medelst hets och ömsinhet? Och med en sådan innerlighet, som Ida Börjel skriver i sitt efterord, dessa antiteser som ryms "förväxlande nära varandra – ibland i ett och samma andetag. I intimiteten hatet, i förtroendet lögnen, inför skrällen kränkningen, i värmen sveket, inför smärtan hånet."

Jag minns en polsk psykoanalytiker jag träffade i Paris en gång. Hennes klienter, uteslutande polacker och polskor, till merparten födda på fyrtio- och femtiotalet, kom till henne med de mest grumliga åkommor, inte sällan av somatisk karaktär. Men det dröjde inte mer än ett par seanser innan den ena förälderns förtigna krigsförbrytelse efter den andra kom upp till ytan, begångna mot judar i ett folkmord som Polen fortfarande inte vidgår sin delaktighet i.

Och Ryssland? Vilken del av den sovjetiska historien utgör det mest orubbade tabut i dagens Ryssland? frågar sig Sergej Lebedev i förordet till dessa dokumentärdikter (i översättning av Nils Håkanson). ”Är det repressionen, avrättningarna, tortyren? Nej. Massvälten, kannibalismen? Nej. Det mest orubbade tabut, som får i princip alla från vänster till höger att kasta sig över dig om du bryter mot det, är sanningen om de övergrepp på civila som begicks av röda armén under andra världskriget.”

Locket på alltså, eller värre så: en fortsatt ohejdad krigspropaganda i strid mot verkligheten, som här, i ett samtal endast fyra dagar efter invasionen:

**Mamma jag är i Ukraina
det pågår ett riktigt krig här
jag är rädd
vi bombar alla städerna
vi skjuter till och med civila
vi fick höra att de skulle välkomna oss
istället lägger de sig under våra fordon
de kastar sig under hjulen och
låter oss inte passera de säger att vi är fascister
mamma det här är så hemskt**

Ja, det är hemskt. Kan/bör man då göra dikt av det? Ja, kanske just som Motord: i förordet till den svenska samlingsutgåvan av Celans senare poesi, *Det sena verket*, noterar Gabriel Itkes-Sznep likheten mellan det tyska ordet för Motord – *Gegenwort*, och ordet för nutid och närvaro, *Gegenwart*. Han menar på att Celan inte skrev för att dokumentera det förflutna, utan för att hitta fram i nuet. ”Den [Celans dikt] vill det närvarande, det som är just nu och idag. Men den vill också någonting annat med det. Den är ett annat sätt att säga det på.”

Dikten som kompass. Men också som vittnesbärare: *Att säga det*, men på ett annat sätt. Sedan debuten med diktsamlingen *Sond* 2004 har Ida Börjel gett ut flera verk av dokumentär prägel: i *Skåneradio* från 2006 sammanstrålade inringningar till radion i en kakafoni av roande och oroande röster; i

Konsumentköplagen 2008 fungerade lagen med samma namn som fond för en konceptuell utforskning av köpandets och säljandets problematik. ”Polemisk”, skrev Fredrik Hertzberg om den i SvD ”om ock inte direkt politisk; snarare då etisk.” En etik som i diktsamlingen *Ma* vidgade sig ut i ett omnämnande av världens sorger från A till Ö med en rättmätig vrede att som läsare instämma i (och/eller värja sig mot).

Här, i *Ringa hem*, behövs den mer än någonsin, etiken, med tanke på vad för sorts dokument det rör sig om och de dilemman det medför att befatta sig med det: som vetenskapen om att det rör sig om underrättelsematerial (vi läser vad man valt att låta oss läsa) eller det faktum att många av de berörda ännu lever (och ibland har identifierats och hängts ut med namn och hemadress). Och så har vi fallgroparna: blir ärendet för uppenbart finns risken att man som läsare tappar förtroendet. Blir vittnesmålen för ensidiga, likaså: lockelsen kunde exempelvis vara stor att utelämna det samtal som hänvisar till den ukrainska militärens tortyr av ryska soldater.

Men det finns en varsamhet med materialet här, och det är den som gör att dikterna kan läsas som det ovärderliga tidsdokument det är. Ida Börjel låter också dragningen till det konceptuella klokt få träda tillbaka för att snarare närma sig Charles Reznikoffs *found poetry*, som i hans dokumentärdikt *Förintelsen* från 1975, baserad på protokollen från Nürnberg- och Eichmannrättegångarna. Men där Charles Reznikoff redigerade sitt material genom att stryka och kasta om, ingriper Ida Börjel minimalt. Samtalen har försetts med titel och datum samt en och annan radbrytning, i övrigt återges de som de är, att tala för sig själva.

Och jag säger ”som de är”, men fördenskull inte utan motröster. Som den efterföljande monologen ”Slava Ukraini” (ära åt Ukraina), inspelad av en ukrainsk soldat:

**en humla flyger
precis här intill
jag lyssnar**

**på en fjärl
känner vinden
mot mitt ansikte**

**och jag påminner mig
om vad det är som jag
kämpar för varför
jag är här**

Humlan, liksom bina, dessa tåliga insekter som allt liv är beroende av för sin överlevnad förekommer också i nästa dikt, ”Till någon (till dig)” sammansatt av sexton ukrainska poeters poem kring humlor och bin – dömda att flyga ensamma, och allt tröttare:

**jag vilade knappt
ängen rusade mot mig
regnet smattrade
huvudet surrade runt
hela svärmar smälte
men jag gick inte vilse
jag fann ett grässtrå
i skogsbrynet där den första blomman
är vit
så att i detta mörka år
åtminstone ett ögonblick
stannar till hos de älskade**

Andra motröster – Sergej Lebedevs förord som utöver att placera dagens händelser i en historisk kontext, ger oss en belysande beskrivning av vad han kallar ”ondskans uppriktighet”, denna märkliga kombination av förnekelse och ohöjdhet, här i samband med rättegången mot en rysk överstelöjtnant som gjort sig skyldig till en pojkes död. Men den hans hustru riktar sin vrede mot är inte han, mördaren, utan Lebedev och hans kollega: ”Varför ger ni er på min man? Vem betalar er? – Men... det är ju ett barn som har dött... (...) – Det dör hundratals ungar varenda dag här i världen”, snäser hon av, ”av någon anledning har ni bestämt er för att ge er på min man. Varför?”

Berättelsen får mig att tänka på en annan passage i Peter Englunds essä, *Invid ravinen*, om ännu ett ryskt utrensningsskrig, Jezjovstjinnan denna gång. Enligt en av Stalins biografer, Dmitri Volkogonov, ska folkmördaren helt sonika ha räknat med glömskan och själv ha jämfört sig med Ivan den förskräcklige: ”Vem minns numera namnen på de bojarer Ivan gjorde sig av med? Ingen.” Men då, konstaterar Englund, fanns inget internet.

Och inte heller visseblåsare inom ryska säkerhetstjänsten FSB likt den anonyme ”Wind of Change” som Ida Börjel nämner i sitt efterord, eller sådana som Dmitri Masinski. De utgör avgörande motröster till detta krig som, det vet vi nu, uppvisar alla aspekter av ett folkmord. Och som Ida Börjel konstaterar: ”Redan vid en allvarlig risk för folkmord har världssamfundet en plikt att ingripa, enligt folkrätten. Det är alltså vår juridiska *plikt* att ingripa till skydd mot den ryska statens pågående genocid i Ukraina.”

Ringa hem *Dokumentärdikt*
Ida Börjel
Ariel förlag, 2022

Fotograf: Dirk Skiba